

Ю. В. Білоус,

Тернопіль, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

МОТИВАЦІЙНІ МОДЕЛІ СОМАТИЗМІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЧАСТИН ГОЛОВИ У СКЛАДІ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ

У статті досліджено мотиваційні моделі соматичних фразеологізмів на позначення частин голови, охарактеризовано значення таких соматизмів у складі фразеологічних одиниць, встановлено частотність вживання їх компонентів на позначення частин голови у складі фразеологічних одиниць.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, соматизм, метафора, метонімія.

В статье исследуются мотивационные модели соматических фразеологизмов, обозначающих части головы, характеризуются значения таких соматизмов в составе фразеологических единиц, устанавливается частотность употребления их компонентов, обозначающих части головы, в составе фразеологических единиц.

Ключевые слова: фразеологическая единица, соматизм, метафора, метонимия.

The article looks at the motivational models of somatic phraseological units denoting parts of the head, describes the meanings of these somatisms in phraseological units, and determines the usage frequency of their components denoting parts of the head in phraseological units.

Key words: phraseological unit, somatism, metaphor, metonymy.

Здавна назви частин тіла продуктивно використовуються в якості метафоричних універсалій та здатні виступати символами тих чи інших явищ. Це можна пояснити тим, що під час пізнання будь-чого, «називання» нового предмета людина зставляє його з вже відомим або асоціює з тим, що добре їй відомо. Перш за все, людина порівнює зовнішній світ зі своїм тілом. На цю властивість нашого мислення і сприймання вказує Т. Чайко: «Завдяки тому, що частини тіла людини завжди знаходяться в неї перед очима, вони стають своєрідними еталонами для порівняння» [3, с. 104].

Згідно з загальним визначенням «соматизми» – це засоби позначення явищ, що належать до сфери тілесності. У конкретному сенсі, «соматизм» – це будь-яка значуща ознака, положення або рух особи і всього тіла людини. У мовознавстві цей термін починає активно застосовуватися з другої половини ХХ ст. в дослідженнях, що відображають в своїй семантиці все те, що належить до сфери тілесності.

Актуальність дослідження соматизмів мотивується як тією визначною когнітивною роллю, яку вони здавна відіграють у створенні мовної картини світу людини, так і з поширеністю їх вживання. Соматичні фразеологічні одиниці (СФО) є предметом постійного аналізу як у зарубіжній, так і у вітчизняній лінгвістиці. Соматичні фразеологізми розглядалися на матеріалі окремих мов: української (О. Андрейченко, О. Селіванова), німецької (І. Задорожна, G. Grciano, E. Piirainen), іспанської (О. Толстова), англійської (Н. Андрейчук), естонської (Ф. Вакк) і в аспекті зіставлення різних мов: німецької й української (І. Грицюк), слов'янських (Р.М. Вайнтрауб) та романських мов (Н.Я. Стрілець) тощо. Незважаючи на те, що проблеми соматичних ФО досліджуються досить широко, малодослідженою залишається на сьогоднішній день соматична фразеологія німецької мови, що й зумовлює актуальність нашого дослідження. Концептуально новим і перспективним є запропоноване дослідження та розробка мотиваційних моделей німецьких соматизмів на позначення частин голови у складі фразеологічних одиниць. Важливість та актуальність аналізу вказаних соматизмів впливає з їх лінгвістичної та функціональної специфіки та центрального місця таких фразеологізмів серед метафор на позначення психоемоційного стану людини, її почуттів та якостей.

Об'єктом нашого дослідження є німецькі фразеологічні одиниці (ФО), що містять у своєму складі переосмислений компонент-соматизм. **Предметом** наукового пошуку є семантичні особливості фразеологізмів, що позначають частини голови.

Мета статті – визначити мотиваційні моделі творення фразем на позначення частин голови у німецькій мові. **Завдання** передбачають дослідити типи переосмислення соматизмів на позначення частин голови в німецькій мові; визначити та проаналізувати моделі метонімічного та метафоричного перенесення значення фразеологічних одиниць в німецькій мові.

Матеріалом дослідження слугують ФО з соматичними компонентами на позначення частин голови, а саме таких соматизмів як «Gesicht», «Mund», «Auge», «Ohr», «Nase», «Haar», «Zunge», «Zahn», «Lippe».

У ФО, в основі яких лежать реакції органів і частин тіла на зовнішні мовні та немовні подразники, «відображається погляд на мову як на двосторонній комунікативний процес. Обидва учасники ситуації, незалежно від того, у якому мовному соціумі вони живуть, володіють знаннями про можливості свого організму, тобто володіють певною символікою», – зазначає Т. Черданцева [4, с. 88]. Наприклад, у людини, яка радіє – блищать очі, на обличчі з'являється усмішка. Коли ми гніваємося, то хмуримо брови, стискаємо зуби.

Задля висвітлення базових компонентів соматизмів, звернемося до їхньої продуктивності. Виявлення того, які з соматизмів на позначення частин голови є найбільш продуктивними, можливо шляхом звертання до усталених німецькомовних фразеологічних одиниць, фіксованих у німецьких тлумачних, фразеологічних, німецько-російських та німецько-українських словників. Результати проведеного аналізу наведені у Таблиці 1.

Як свідчить фактичний матеріал дослідження, високою частотністю у складі ФО відзначаються такі соматизми, як Auge, Ohr, Gesicht, Nase (хоча кількість ФО з даними компонентами у словниках неоднакова). З меншою частотністю вживаються соматизми Haar, Zunge, Zahn, Lippe. Так, соматизм Gesicht утворює від 88 до 22 фразеологічних одиниць, Auge – від 211 до 65 ФО, Nase – від 86 до 35 ФО, а, наприклад, Lippe – від 21 до 3.

Таблиця 1

Частотність вживання компонентів-соматизмів у складі ФО за даними словників

Компонент-соматизм	Duden Redew. Band 11	Duden Deutsches Univers.W.	Бинович Нем.-рус. Фр.словарь	Pons Deutsche Idiomatik	Фраз. словн. нім. мови
<i>Gesicht</i>	30	24	22	88	31
<i>Mund</i>	46	25	53	62	50
<i>Auge</i>	97	65	90	211	68
<i>Ohr</i>	70	44	56	122	57
<i>Nase</i>	46	35	38	86	38
<i>Haar</i>	23	17	25	44	25
<i>Zunge</i>	25	11	36	56	39
<i>Zahn</i>	19	16	26	30	28
<i>Lippe</i>	5	3	16	21	15

Компонент *Mund* з частотністю від 62 до 25 ФО займає проміжну позицію, оскільки, хоча й поступається таким соматизмам як *Nase* чи *Auge*, характеризується майже стабільною частотністю в майже 50 ФО в усіх розглянутих словниках, за виключенням *Duden. Universalwörterbuch* (1996) [9]. Таким чином, соматизми *Auge*, *Ohr*, *Gesicht*, *Nase* можуть бути розглянуті як продуктивні та базові. Зауважимо, що, враховуючи природу соматичних фразеологічних одиниць та їх зв'язок з процесом пізнання людиною об'єктивної дійсності, найбільш продуктивними є ті лексеми-соматизми, функції яких для людини найбільш зрозумілі та ті, з якими вона щоденно має справу. Символічне значення мають в більшості зовнішні органи та частини тіла людини, оскільки людина може до них доторкнутися та побачити.

У німецькій мові лексема «*das Gesicht*» часто вживається у складі СФО. Розглянемо мотиваційні моделі, що лежать в основі фразеологізмів із цим компонентом. При цьому, під мотивацією услід за О. Селівановою розуміємо «наскрізну для моделі породження психоментальну операцію, результатом якої є семантико-ономасіологічна залежність мовних знаків (того, що породжує і того, що виникає), яка виникла на основі складної системи зв'язків концептів людської свідомості» [1, с. 158]. Метою мотивації, в свою чергу, є «репрезентація в ономасіологічній структурі вербалізованого елемента фреймової когнітивної моделі, обраного номінатором, що відображає інтеріоризацію властивостей позначуваного, їх асоціативно-образне, метафоричне, парадоксальне сприйняття» [1, с. 158].

Обличчя (*das Gesicht*) будь-якої людини є індивідуальним та неповторним. Однак саме риси обличчя можуть допомогти розпізнати подібність між рідними людьми. Про це свідчить такий фразеологізм, як *j-m wie aus dem Gesicht geschnitten sein* [6, 293]. Даний соматизм вживається також для позначення характеристики людини, наприклад, неуважність – *ein abwesendes Gesicht machen* [7, с. 233].

Метафора «обличчя є маска» проявляється у таких фразеологізмах, як *ein anderes Gesicht aufsetzen (aufstecken); ein vornehmes (dummes) Gesicht aufsetzen* [7, с. 233].

Як слушно вказує В. Шубіна: «Емоції та психічний стан людини виражаються власне за допомогою соматичних фразеологізмів, можливості яких у цьому аспекті надзвичайно великі» [5, с. 86].

Можна з певністю стверджувати, що найважливіша функція обличчя – це вираження емоцій: *ein Gesicht aufstecken; ein Gesicht schneiden* [6, с. 39]. Варто зазначити, що будь-яка мова користується мовними засобами для передачі тих чи інших емоцій та почуттів. Емоції зазвичай однакові у людей різних народів, расової приналежності, віку, стану тощо. Про те, що з обличчя можна дізнатися, що коїться в душі людини, свідчить такий фразеологізм, як *das Gesicht verrät den Wicht* [6, с. 293]. Такі емоції, як здивування, можна позначити фразеологізмом – *ein langes Gesicht machen* [6, с. 294]; незадоволення, відраза – *ein Gesicht wie sieben Tage Regenwetter machen* [6, с. 294].

Іноді соматизм «обличчя» використовується на позначення зовнішньої форми предметів навколишнього світу і має значення «вид, вигляд» – *ein neues Gesicht bekommen; einer Sache das Gesicht geben* [6, с. 293-294]. Оскільки обличчя – це основна частина, на яку ми дивимось під час розмови, то часто цей соматизм вживається у значенні «зір, очі, поле зору» – *j-m aus dem Gesicht kommen; etw. aus dem Gesichte lassen; ins Gesicht fallen; j-n aus dem Gesicht verlieren* [6, с. 294].

Даний соматизм має метонімічне вживання – «обличчя замість людини»: *von Gesicht zu Gesicht* [6, с. 293].

Отже, більшість ФО з соматизмом «обличчя» пов'язані з вираженням емоційного стану, переживань, почуттів та експресивним проявом їх на обличчі, а також з позначенням особистості людини. Звороти такого типу вельми образні та прозорі. Враховуючи це, можна стверджувати, що основна функція даного соматизму – виражати внутрішній стан людини та її емоції. Досить часто цей компонент вживається у значенні «вид, вигляд» та замість «зору, очей, поля зору».

Соматичний компонент «око (*das Auge*)» символізує отримання інформації з навколишнього світу. Очі – важлива частина голови та обличчя людини. Поширені метонімії з даним соматизмом – «очі замість погляду»: *das Auge auf j-n heften; sein Auge auf j-n lenken; seine Augen auf j-m ruhen lassen; j-n ins Auge fassen* [6, с. 77]. Очі часто бувають свідком певних подій, тому метонімічно цей орган може вживатися замість людини: *das Auge blickt* [6, 7]; *vier Augen sehen mehr als zwei* [6, с. 74].

За допомогою очей ми яскраво виражаємо емоції та почуття. Тому багато ФО відображають емоційний стан людини. Наприклад, бажання – *j-n (etw.) mit den Augen verschlingen* [6, с. 73]; *die Augen brennen ihm danach* [6, с. 74]; заздрість та недобррозичливість – *ein böses Auge haben* [6, с. 78]; страх – *die Augen quellen ihm*

aus dem Kopf [6, с. 74]; здивування – *die Augen aufreißen*; *Augen machen wie ein (ab)gestochenes Kalb* [6, с. 75]; недовіру – *j-n mit scheelen Augen ansehen* [6, с. 73]; біль та страх – *die Augen quellen ihm aus dem Kopf* [6, с. 74]. Про те, що по очах можна прочитати все, що коїться в душі людини свідчить фразеологізм – *j-m etw. von (an) den Augen absehen*; *j-m etw. von den Augen lesen* [6, с. 76].

Очі є свідком певних подій – *unter j-s Augen*; *j-m etw. vor die Augen bringen*; *j-m etw. vor Augen führen*; *vor Augen schweben* [6, с. 73].

Цей орган позначає такі якості особистості, як «зосередженість, висока концентрація думки, уважність, спостережливість» – *kein Auge von j-m wenden* [6, с. 77]; *mit offenen Augen durch die Welt gehen*. Про того, хто все бачить, від кого нічого не можна приховати, говорять: *j-d hat vorn und hinten Augen (abo j-d hat überall seine Augen)* [6, с. 73]. Ще одне значення – «заважати адекватно сприймати світ, обманювати когось» – *j-m Sand in die Augen streuen* [8, с. 78]. Фразеологізми *ein Auge zudrücken* або *beide Augen zudrücken* [8, с. 73] означають небажання помічати щось, закривати на щось очі. Оскільки близько 80% інформації з навколишнього світу ми отримуємо за допомогою очей, то часто для людини «побачити» означає «зрозуміти, прозріти, усвідомити» – *es ging ihm die Augen auf* [8, с. 71]; *die Decke fiel ihm von den Augen*; *j-m die Binde von den Augen nehmen*; *es gingen ihm die Augen auf* [8, с. 75]. Тут простежується метафоричний перенос – «бачити означає усвідомити».

Відомо, що здавна, щоб захиститися від лихого ока використовували обереги-амулети, які виготовляли із дорогоцінних металів і каміння та робили їх у формі ока. Звідси, око – це величезна цінність людини, яка може мати також і магічну силу: *wie ein Auge hüten*; *mit bewaffnetem Auge*. А про того, хто має «погане око» говорять: *ein böses Auge haben* [6, с. 78].

Оскільки око є найбільш функціональним органом у сприйнятті зовнішнього світу, інструмент бачення та отримання інформації, то більшість ФО пов'язані саме із зосередженістю, спостережливістю, кмітливістю, концентрацією думки, уважністю. Ці фразеологізми характеризуються особливою експресивністю та образністю. Крім того, соматизм «das Auge» відображає також емоційний стан людини, її переживання.

Здатність організму людини, сприймати дійсність через звуки забезпечує орган слуху – вухо (das Ohr). Звичай вухо позначає такі характеристики людини, як уважність або неухважність: *die Ohren auf tun* [6, с. 568]; *dicke Ohren haben*; *mit beiden Ohren horchen*; *mit halbem Ohren hinhören*; *mit hundert Ohren hören* [6, с. 569]. Фразеологізм *ganz Ohr sein* метонімічно характеризує людину, яка вся перетворилася на слух, слухає дуже уважно, а заволодіти чиясь уважністю – *j-s Ohr haben (besitzen)* [6, с. 568]. Про людину, яка вмів дізнаватися, довідуватися про що-небудь маловідоме, приховуване, таємне говорять, що вона *maç dovgi vухa*. Неухважність, незацікавленість, небажання слухати, легковажне ставлення до сказаного ким-небудь в німецькій мові метафорично передається неможливістю затримати інформацію у метонімізованому органі слуху: *etw zu einem Ohr herein– zum andern hinauslassen etw geht zum einen Ohr herein und zum anderen wieder hinaus* [8, с. 565]; і, навпаки, зацікавленість, знаходження співчуття свідчить про те, що вухо відкрите: *ein offenes (geneigtes, williges) Ohr bei j-m finden*; *j-m ein geneigtes Ohr leihen* [6, с. 567]. Як і всі досліджувані соматизми «вухо» також позначає емоційний стан людини: *die Ohren hängen lassen* [7, с. 449].

Окрім того, даний соматизм у складі ФО може означати «обманути» когось: *j-m etw. ins Ohr blasen*; *dem Teufel ein Ohr abrennen*; *j-n übers Ohr hauen* [6, с. 566]; *j-m die Ohren voll lügen* [6, с. 569].

Про недосвідчену людину говорять – *er ist noch nicht trocken hinter den Ohren* (укр. у нього ще молоко не висохло на губах) [6, с. 570], а про того, хто має певний досвід – *sich (D) etwas Wind um die Ohren pfeifen lassen* [6, с. 571].

За допомогою вух людина чує небезпеку, нашорошуючи вуха – *die Ohren spitzen*; *die Ohren steifhalten* [6, с. 568].

Метонімічний перенос простежуються, коли вухо реалізовує функції слуху: *gute (feine, scharfe, leise, dünne) Ohren haben* [6, с. 568]. Метонімічно «вухо» позначає також «людину» – *von Ohr zu Ohr* [6, с. 566].

Вуха виступають для визначення міри, наприклад, «по вуха» (*bis über die Ohren* [6, с. 570] означає «повно, багато». З таким значенням вживаються наступні фразеологізми – *viel um die Ohren haben*; *über beide Ohren* [6, с. 570].

Проаналізувавши ФО з соматизмом «вухо» можна зробити висновок, що цей орган, як і більшість досліджених соматизмів позначає якості особистості, а саме уважність (неухважність), пильність, зосередженість. Вухо може вживатися замість понять «слух» та «людина».

Нюх у фразеології переосмислюється як проникливість, інтуїція, підсвідомість, передчуття. З тим же значенням може вживатися й орган нюху – ніс (die Nase). Мати нюх – *eine gute Nase haben* [6, с. 549] означає вміння добре орієнтуватися в будь-якій ситуації. Властивість підсвідомо здогадуватися про щось, інтуїтивно щось передбачати виражається такими фразеологізмами – *die richtige Nase haben für etw*; *eine gute (abo feine) Nase haben für etw* [8, с. 543]. Оскільки ніс є важливою частиною людського обличчя, то даний соматизм може мати метонімічне значення «людина» – *die Nase hoch tragen* [6, с. 546]; *zupf dich an deiner eigenen Nase* [7, с. 433]. Ніс позначає й негативне значення, а саме обманути – *eine Nase bekommen*; *j-m eine Nase drehen* [7, с. 433].

Ніс – це символ вразливого місця в людини. Звідси фразеологізми – *auf der Nase liegen*; *auf die Nase fallen* [7, с. 433]. За допомогою соматизму «ніс» можна виражати емоційний стан, наприклад, незадоволення, презирство – *die Nase rümpfen* [7, с. 432], а також такі характеристики людини, як недалекоглядність – *nicht über die eigene Nase hinaus sehen*; *er sieht nicht weiter als seine Nase reicht* [6, с. 547]; гордість – *die Nase hoch tragen* [6, с. 546]; допитливість – *j-m etw. aus der Nase ziehen* [6, с. 548]. Надмірна зацікавленість характеризується такими фразеологізмами: *seine Nase in alles (in jeden Dreck, in jeder Quark) stecken* [6, с. 546]. Крім того, у німецькій мові цей соматизм вживається на позначення просторових відносин. Фразеологізми у такому випадку позначають місце розташування щодо суб'єкта, наприклад, *der Nase nach*; *j-m etw. vor der Nase wegschnappen* [6, с. 547].

Отже, соматизм «Nase» використовується у ФО на позначення людини, дає її якісно-оцінну характеристику, описує психофізичний та емоційний стан людини. Часто «Nose» використовується замість інтуїції та на позначення просторових відносин.

О. Селіванова відзначає, що «фразеологізми будь-якої мови, що позначають мовну діяльність, втілюють влучні, емотивно й аксіологічно заряджені, функціонально забарвлені характеристики, які надає народ власним мовним діям» [2, с. 125]. Справді, проаналізувавши фразеологізми з компонентом-соматизмом «рот/Mund», важко не погодитися з цією думкою.

Значна кількість досліджених фразеологізмів позначають «невміння промовчати, тримати язик за зубами», тобто багато говорити та казати зайве, пліткувати: *den Mund voll nehmen* [6, с. 530]. І, як наслідок, можна обпекти собі рот (тут вживається у значенні язика – обпекти язик), тобто поплатитися за свої слова: *sich (D) den Mund verbrennen; sich auf den Mund schlagen* [6, 531]. Крім того цей соматизм позначає і «мовчання, заставити когось мовчати» – *den Mund halten* [6, с. 530]; *j-m den Mund stopfen; j-m den Mund verbieten* [6, с. 531].

Лексема «рот», як і більшість досліджуваних соматизмів у складі ФО, може позначати «людину». Про це свідчать такі фразеологізми: *trunkener Mund tut Wahrheit kund; von Mund zu Mund; beredter Mund geht nicht zugrund* [6, с. 533].

Фразеологізми з даним соматизмом характеризують саму людину: *nicht auf den Mund gefallen sein* [6, с. 531]; *mit dem Munde stark vornehmig sein; sich (D) kein Blatt vor den Mund nehmen; sein Mund geht wie ein Mühlwerk* [6, 531]. Коли людина не може вимовити ні слова, то про неї кажуть *wie auf den Mund geschlagen sein; du hast wohl den Mund zu Hause gelassen?* [6, с. 531].

Оскільки більшість фразеологізмів з цим соматизмом характеризують мовлення людини, то можна виділити такі значення комунікацій як хвалькуватість – *einen großen Mund haben; den Mund voll nehmen* [6, с. 530]; пліткування – *sein Mund geht wie ein Mühlwerk*; лицемірство – *aus einem Munde kalt und warm blasen* [6, с. 533]; здивування – *mit offenem Munde dastehen* [6, с. 534]; *Mund und Nase aufsperrn* [6, с. 533].

Можна зробити висновок про те, що лексема «рот», перш за все, характеризує мовлення або мовчання людини, дає її оцінну характеристику, вживається на позначення «людини загалом».

У давнину особливе значення надавалось волосся (das Haar). Жінкам заборонялося стригти волосся, оскільки воно мало захисну функцію. Волосся є вмістилищем сили, досвіду. Однак довге волосся не є ознакою розуму: *lange Haare, kurzer Verstand* [6, с. 324]. За допомогою цього соматизму можна передати емоційний стан людини – *die Haare stehen zu Berge* [7, с. 225]. Волосся є вразливим місцем людини. Про це свідчать такі фразеологізми, як *kein gutes Haar an j-m lassen; Haare lassen müssen* [6, с. 322-323]. Крім того, волосина вживається також як німецька субстанція та дрібниця, щось незначне: *an einem Haar hängen; auf ein Haar* [6, с. 322]; *bis aufs Haar genau; um ein Haar; um kein Haar; es fehlte nur ein Haar; ein Haar in der Suppe finden* [6, с. 323].

Лексема «волосся» вживається для опису зовнішності людини: *kein Haar von j-m haben; j-m auf ein Haar gleichen* [6, с. 322]. Варто також зазначити, що соматизм «волосся» у складі СФО позначає «бити, ворогувати, сваритися, не ладити»: *sich (einander) bei den Haaren haben; j-m si die Haare gehen; sich (einander) in den Haaren liegen* [7, с. 255].

Аналізуючи фразеологізми з компонентом-соматизмом «Haar» ми дійшли висновку про те, що його головною функцією є опис зовнішності людини та, як і для більшості соматизмів, позначення її емоційного стану. Волосина вживається у значенні «німецька субстанція, дрібниця».

Язик (die Zunge) – засіб говоріння, тому більшість фразеологізмів, як і з лексемою «рот» пов'язані з мовчанням або балакучістю, пліткарством людини: *die Zunge halten; die Zunge beständig rühren; seine Zunge wetzen, eine geläufige Zunge haben* [6, с. 891]; *eine lose Zunge haben; die Zunge beständig rühren* [6, с. 891]. Крім того, соматизм «язик» може характеризувати людину, її якості – *eine böse Zunge haben; eine geläufige Zunge haben; eine glatte Zunge haben; eine lose Zunge haben* [6, с. 891]. Коли людина сильно хвилюється, то вона нічого не може сказати, втрачає дар мови. Звідси метафоричне переосмислення фразеологізмів на позначення психо-емоційного стану людини – *die Zunge verschlucken* [6, с. 891]; *die Zunge versagte ihm* [6, с. 893]. Соматизм «язик» може характеризувати смакові якості людини і вживатися «замість смаку»: *eine feine Zunge haben* [6, с. 893].

Отже, ФО з соматизмом «язик» характеризують мовлення людини. Цей соматизм дає оцінну характеристику людини, її якостей, психо-емоційний стан. Такі звороти наділені особливою експресивністю.

Соматизм «зуби» здавна позначав ворожість, злість, негативне налаштування. Такі фразеологізми асоціюються з діями тварин, адже звірі, відчуваючи небезпеку показують зуби, демонструючи агресію, готовність напасти: *die Zähne fletschen* [6, с. 872].

Зуби (die Zähne) пов'язані з силою, міцністю – *bis auf die Zähne bewaffnet sein; j-m etw. aus den Zähnen reißen* [6, с. 873], що, безперечно, пов'язано з функціями зубів, які слугують для захвату, відкушування та розжовування їжі. Тому зуби асоціюються з попередженням про небезпеку: *die Zähne zeigen* [6, с. 872]. Неладити з кимось, сердитися позначають фразеологізми *einen Zahn auf j-n haben; seinen Zahn wetzen* [6, с. 871-872]. ФО з компонентом «зуби» виражають емоції, наприклад, витримку, терпіння – *Zahn auf Zahn beißen; die Zähne zusammenbeißen* [6, с. 872]; небажання – *die Zähne hoch heben; lange Zähne machen* [7, с. 692]; запал – *dem warden die Zähne lang* [7, с. 692].

Як і соматизм «Zunge», «зуби» вживаються замість смаку: *nichts für seinen Zahn finden* [7, с. 691].

Губи (die Lippen) часто асоціюються з озвучуванням думки. Тому цей орган використовується як засіб говоріння – *über die Lippen fliehen (kommen); es ist ihm über die Lippen gesprungen* [6, с. 487] або мовчання – *das Wort erstarb ihm auf den Lippen* [6, с. 487]. Як і більшість соматизмів, губи можуть виражати емоційний стан

людини, наприклад, образу – *die Lippen hängenlassen* [6, с. 486]; злість, незадоволення – *an den Lippen nagen* [6, с. 486]; витримку – *sich auf die Lippen beißen* [6, с. 486]; страх – *blaß werden bis in die Lippen hinein* [6, с. 487].

Отже, губи використовуються як інструмент говоріння або мовчання. Крім того, цей соматизм позначає емоційний стан людини, наприклад, образу, незадоволення, витримку, страх.

Проаналізувавши зазначені компоненти у складі ФО, можна зробити висновок про те, що, з одного боку, всі соматизми на позначення голови у складі СФО відображають психо-емоційний стан людини, її почуття, переживання та ставлення до оточуючого середовища, а з іншого, є мотивованими функціональним призначенням органів – їх компонентів або метафоричним переосмисленням такої функції. Такі компоненти, як *Gesicht, Auge, Ohr, Nase, Mund*, у свою чергу, як метонімії також позначають людину загалом.

Для кожної лексеми характерні й індивідуальні характеристики. Наприклад, соматизм «*Gesicht*» вживається ще у значенні «вид, вигляд», замість інших органів «зір, очі, поле зору», у значенні «маски». Соматизми «*Auge*», «*Ohr*», «*Nase*» у складі СФО мають значення «обманути, обдурити». Крім того, «очі» є неабиякою цінністю, та «побачити» часто означає «зрозуміти, прозріти». Соматизм «*Ohr*» вказує на досвід людини або його відсутність, вживається для позначення «слуху» та «міри». Лексема «*Nase*» має додаткове значення «інтуїція, передчуття», ілюструє просторові відносини. Соматизми «*Nase*» і «*Naag*» – символи вразливого місця у людини. «*Mund*», «*Lippen*», «*Zunge*» у складі ФО пов'язані з балакучістю або навпаки з мовчанням. «*Zunge*» і «*Zähne*» позначають ще «смак». Соматизм «*Naag*» вживається для опису зовнішності. Крім того, волосина є немічною субстанцією, дрібницею. Лексеми «*Naag*» і «*Zähne*» у складі СФО можуть передавати ворожість, злість, виступаючи у складі фразеологізмів зі значенням «битися, ворогувати, не ладити».

Висновки та подальші перспективи. За даними наших спостережень, більшість компонентів-соматизмів, що позначають емоційний стан людини, належать до високочастотної зони вживання. Як правило, це багатозначні слова, конкретні значення яких більшою чи меншою мірою проявляються також і у фразеологічних значеннях окремих ФО. Однак і в складі ФО ключову роль відіграють їх основні, первинні, прямі значення та функціональна направленість. Зрозуміло, що до органів, які якнайкраще виражають наші емоції, належать очі, рот, ніс, обличчя.

Досліджувані соматизми вживаються для позначення психо-емоційного стану та почуттів (*Gesicht, Mund, Auge, Ohr, Nase, Naag, Zunge, Zahn, Lippe*), людини загалом (*Gesicht, Auge, Ohr, Nase, Mund*), інтуїції (*Nase*), для опису внутрішніх та зовнішніх якостей людини (*Auge, Ohr, Nase, Mund, Zunge*) тощо.

Проведений аналіз дозволяє зробити висновок про те, що мотиваційні моделі соматизмів, що позначають частини голови, здатні виступати символами. Так, наприклад, зуби позначають ворожість, язик, рот – балакучість, ніс – інтуїцію тощо. Підвищена частотність фразеологізмів з компонентами *Auge, Ohr, Gesicht, Nase* вказує на першорядність саме СФО з лексемами на позначення органів, завдяки яким людина отримує інформацію про навколишнє середовище: візуальну (очі), слухову (вуха), запахи (ніс) – та про інших людей, їх емоційно-психологічний стан, настрій, можливу поведінку. Функціональна мотивованість системи німецьких СФО на позначення частин голови та її метафоричне та метонімічне переосмислення характеризує загальний процес розвитку культури німецької національної спільноти.

У подальших розвідках плануємо виокремити основні структурні моделі ФО з соматичним компонентом на позначення голови та її частин та охарактеризувати значення інших типів соматизмів та ФО з їх компонентами.

Література:

1. Селиванова Е. А. Когнитивная ономастиология : [монография] / Е. А. Селиванова. – К. : Фитосоциоцентр, 2000. – 248 с.
2. Селіванова О. О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти) : монографія / О. О. Селіванова. – К. ; Черкаси : Брама, 2004. – 276 с.
3. Чайко Т. Н. Названия частей тела как источник метафоры в апеллятивной и ономастической лексике / Т. Н. Чайко // Вопросы ономастики. – Свердловск, 1974. – № 8/9. – С. 98-106.
4. Черданцева Т. З. Метафора и символ во фразеологической единице / Т. З. Черданцева // Метафора в языке и тексте / В. Г. Гак, В. Н. Телия, Е. М. Вольф [и др.] ; ред. В. Н. Телия ; Акад. наук СССР, Ин-т языкознания. – М., 1988. – С. 78-92.
5. Шубина В. П. Заметки о полевой организации соматической фразеологии в немецком языке / В. П. Шубина // Функциональный синтаксис немецкого языка : межвуз. сб. / Челяб. гос. пед. ун-т ; отв. ред. Л. Б. Гарифулин. – Челябинск, 1977. – С. 81-89.
6. Немецко-русский фразеологический словарь : 12 000 фразеолог. единиц / сост. Л. Э. Бинович ; [отв. ред. Н. С. Чемоданов]. – М. : Гос. издат. иностр. и нац. словарей, 1956. – 904 с.
7. Осовецька Л. С. Фразеологічний словник німецької мови / Л. С. Осовецька, К. М. Сільвестрова. – К. : Рад. школа, 1964. – 716 с.
8. Duden. Band 11. Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten : Wörterbuch der deutschen Idiomatik. – Mannheim ; Wien ; Zürich : Dudenverlag, 1992. – 864 s.
9. Duden. Deutsches Universalwörterbuch. – 3., neu bearbeitete und erweiterte Auflage. – Mannheim : Dudenverlag, 1996. – 1816 s.
10. Schemann H. Pons. Deutsche Idiomatik : Die deutschen Redewendungen im Kontext / H. Schemann. – Stuttgart ; Dresden : Ernst Klett Verlag für Wissen und Bildung, 1993. – 1038 s.